

Diana OLAR

Cauzele *Marele Orient al Italiei c. Italia* (nr. 2) și *Hasan și Eylem Zengin c. Turcia*

Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Secția I

Cauza *Marele Orient al Italiei c. Italia* (nr. 2)

Hotărârea din 31 mai 2007 – definitivă în 31 august 2007

Art. 14, coroborat cu art. 11 al Convenției – „Interzicerea discriminării”/ „Libertatea de întrunire și de asociere”

Art. 11 al Convenției, privit izolat – „Libertatea de întrunire și de asociere”

Art. 13 al Convenției – „Dreptul la un recurs efectiv”

Art. 46 al Convenției – „Forța obligatorie și executarea hotărârilor”

Art. 41 al Convenției – „Reparație echitabilă”

Marele Orient al Italiei este o asociație italiană de obediență masonică, din care fac parte mai multe loji. Ea a fost înființată în 1805 și este afiliată masoneriei universale. Potrivit dreptului italian, această asociație nu are personalitate juridică, iar statutele sale sunt accesibile oricui.

La 2 august 2001, Marele Orient al Italiei a formulat o plângere la Curtea Europeană a Drepturilor Omului, în care a invocat faptul că o lege locală adoptată de regiunea Marche i-a limitat libertatea de asociere protejată de art. 11 din Convenție¹.

Prezenta *plângere adresată Curții Europene a Drepturilor Omului* invocă violarea art. 14, coroborat cu art. 11, a art. 11, privit izolat, precum și a art. 13 din Convenție.

Plângerea se referă la Legea locală nr. 1 din 15 februarie 2000, a regiunii autonome Friuli Venezia Giulia. Această lege instituie, printre altele, condițiile care trebuie îndeplinite pentru numirea în funcții publice regionale. În special, art. 55 al Legii nr. 1/2000 a modificat o lege anterioară și a stabilit modalitățile și condițiile de depunere a candidaturilor pentru numirile și desemnările de competență regională. În părțile sale pertinente, aceste dispoziții normative prevăd faptul că numirea în funcțiile de membru în consiliile de administrație ale societăților cu participație regională, ale organizațiilor regionale ori în comitetele cu desemnare regională, este condiționată de o declarație adresată de către fiecare candidat președinției executivului regional și comisiei de nominalizări a Consiliului regional, în care să precizeze eventuala apartenență la asociații masonice sau cu caracter secret. Potrivit legii, absența declarației constituie un impediment pentru numirea în funcție.

¹ *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani c. Italia*, nr. 35972/97, CEDH 2001-VIII.

O notă a Consiliului regional din regiunea Friuli Venezia Giulia precizează că o singură persoană, din cele 237 care și-au depus candidatura, a declarat că aparține unei loji masonice. Această persoană a fost aleasă de către Consiliul regional să îndeplinească funcția de consilier de administrație într-o societate cu participație regională.

Legislația relevantă invocată în cauză cuprinde, alături de Legea nr. 1/2000, și alte norme interne.

Potrivit Constituției italiene, cetățenii au dreptul să se asocieze liber, în absența oricărei aprobări, în vederea atingerii unor scopuri care nu sunt interzise persoanelor private de către legea penală. Constituția interzice asociațiile secrete și cele care urmăresc, chiar indirect, obiective politice prin intermediul organizațiilor cu caracter militar.

Legea nr. 17 din 25 ianuarie 1982 a explicat noțiunea de „asociație secretă”, menționată de textul constituțional. Potrivit legii, sunt considerate secrete și interzise, asociațiile care își ascund existența în interiorul unor asociații nonsecrete (*palesi*), cele care păstrează secrete scopurile și activitățile lor, precum și cele care ascund, în tot sau în parte, identitatea asociațiilor ori desfășoară o activitate care urmărește interferarea în exercițiul funcțiilor organelor constituționale, ale administrației publice sau ale serviciilor publice esențiale de interes național.

Referitor la pretinsa violare a art. 14, coroborat cu art. 11 din Convenție, petenta a susținut că art. 55 din Legea nr. 1/2000 a regiunii autonome Friuli Venezia Giulia este discriminatoriu și incompatibil cu dreptul său la libertatea de asociere, protejat de Convenție.

S-au formulat susțineri privind *admisibilitatea plângerii*.

Guvernul pârât a invocat excepția absenței calității de „victimă” a petentei și a susținut că aceasta nu are *locus standi* pentru a invoca în nume propriu violarea art. 11 din Convenție. Articolul 11 nu protejează caracterul secret al asocierii și nu autorizează asocierile secrete. În consecință, nicio asociație nu se va putea pretinde „victimă” a unei dispoziții legale care condiționează accesul unei persoane la anumite funcții de declararea apartenenței sale la acea asociație. Pe de altă parte, însăși petenta afirmă că nu are un caracter secret și că listele asociațiilor săi sunt publice.

Petenta a arătat că nu dorește să revendice un „drept la secret” sau dreptul de a nu divulga numele membrilor săi ci, dimpotrivă, invocă dreptul de a exista și de a acționa în mod legal fără ca membrii săi să fie supuși unor discriminări sau urmări negative, cum ar fi obstacolele în accesul la anumite funcții. Faptul că petentei i se aplică „regimul special” al asociațiilor secrete, creează repercusiuni asupra imaginii și reputației sale, precum și în privința participării la viața sa asociativă. Obligația de a declara apartenența la o lojă induce publicului ideea că adeziunea la fracmasonerie este ilegală și că poate influența negativ profesia. În plus, anumiți membri pot fi determinați să pună capăt legăturii cu francmasoneria, pentru a putea candida „fără pată” la funcțiile regionale sau pentru a evita să fie înlăturați, în ciuda calităților profesionale.

Pe aceste considerente, precum și în lumina principiilor expuse de către Curte în cauza *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani*, petenta a susținut că se poate pretinde, neîndoelnic, „victimă” unei ingerințe în dreptul său la libertatea de asociere și, implicit, a violării art. 14, coroborat cu art. 11 din Convenție.

Curtea a reamintit că noțiunea de „victimă” din conținutul art. 34 al Convenției se referă la persoana vizată în mod direct de acțiunea sau omisiunea litigioasă și că art. 11 din Convenție se aplică asociațiilor, cu atât mai mult atunci când nu există suspiciunea că aduc atingere structurilor constituționale ale statului.

În cauza *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani*, Curtea a statuat că o lege regională potrivit căreia candidatura la anumite posturi trebuie să fie însoțită de o declarație de nonapartenență la o lojă masonică poate prejudicia asociația petentă, expunând-o riscului de a-și pierde prestigiul și o parte din membrii săi. În consecință, petenta se putea pretinde „victimă” unei violări a dreptului său la libertatea de asociere.

Curtea a apreciat că în prezenta cauză se aplică, *mutatis mutandis*, aceleași principii. Prejudiciul petentei nu se referă la dreptul de a păstra secretă identitatea membrilor săi, ci la efectele negative asupra imaginii și vieții sale asociative, care decurg din obligația de a dezvălui apartenența la o lojă masonică a celor care își depun candidatura la funcții de înaltă responsabilitate.

Pe aceste considerente, Curtea a statuat că plângerea petentei nu este incompatibilă *ratione personae* cu dispozițiile Convenției și *a respins exceptia Guvernului*.

Cu privire la alte motive de inadmisibilitate, Curtea a decis că plângerea nu este în mod evident nefondată, în sensul art. 35 parag. 3 din Convenție, și *nu există nici un alt motiv de inadmisibilitate*.

În ceea ce privește fondul cauzei, petenta a susținut că „solidaritatea” caracteristică francmasoneriei nu are sensul unei „complicități criminale”, ci a ajutorului reciproc și a sprijinului în relațiile personale, cu respectarea atentă a legilor. Pe de altă parte, concluziile la care a ajuns Curtea în cauza *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani*, referitor la scopurile legitime urmărite de legea regiunii Marche, nu sunt pertinente în prezenta cauză. La acea dată, Curtea a precizat că legea a fost adoptată în 1996, când opinia publică păstra încă vie memoria tribulațiilor judiciare referitoare la anumite loji masonice „deviate”. În consecință, era necesar să se „calmeze” opinia publică, în această privință. O asemenea necesitate nu mai exista însă în anul 2000, când a fost adoptată legea regiunii Friuli Venezia Giulia. Aceasta, cu atât mai mult cu cât membrii lojilor masonice nu au săvârșit, vreme de mai mulți ani, nicio infracțiune care să creeze o alarmă socială semnificativă. Oricum, sarcina de a dovedi că accesul francmasonilor la funcțiile regionale continuă să reprezinte un risc pentru securitatea națională și ordinea publică, aparține Guvernului.

De asemenea, petenta a susținut că dispozițiile legale invocate nu urmăresc protejarea „drepturilor altuia”. Această sintagmă nu vizează interesul general al colectivității la buna gestionare a fondurilor publice, ci se referă exclusiv la situațiile în care libertatea de asociere este exercitată în așa fel încât împiedică alte persoane să se prevaleze de drepturile și libertățile garantate de Convenție. Pe de altă parte, sumele gestionate în regiunea Friuli Venezia Giulia sunt mult inferioare celor gestionate în alte regiuni, unde nu a fost instituită nicio obligație de a declara eventuala apartenență la o lojă masonică. Nici președintele Consiliului de miniștri sau ministrii, care dispun de întregul buget al administrației centrale de stat, nu au o asemenea obligație. Aceasta demonstrează că nu există o nevoie socială stringentă de a exclude francmasonii de la gestiunea fondurilor publice. În plus, legătura de solidaritate dintre membrii lojilor nu este, în sine, incompatibilă cu exercițiul imparțial și eficient al funcțiilor

lor publice. În acest sens, Curtea a apreciat că apartenența la francmasonerie a judecătorului și a uneia dintre părți nu justifică temeri obiective, referitor la imparțialitatea instanței².

Legea regiunii Friuli Venezia Giulia nu menționează alte asociații care pot fi mult mai periculoase, cum ar fi partidele politice care exprimă idei rasiste sau xenofobe. Asemenea asociații au legături de solidaritate similare ori chiar superioare celor ale petentei și urmăresc în mod deschis scopuri contrare democrației, preeminenței dreptului și respectului drepturilor omului. Această omisiune reprezintă o violare a clauzei de nondiscriminare, exprimată în art. 14 al Convenției.

Pe aceste considerente, petenta a susținut că ingerința invocată nu urmărește niciun scop legitim sau, oricum, interesul public vizat este foarte redus. Acest aspect, dublat de caracterul arbitrar și discriminatoriu al ingerinței, determină incompatibilitatea dispozițiilor legale invocate cu prevederile art. 11 din Convenție. În consecință, se impune o evaluare strictă a proporționalității ingerinței.

Distincția Guvernului între legea regiunii Marche și ce a regiunii Friuli Venezia Giulia este pur formală. În practică, declarația apartenenței la o lojă împiedică numirea în funcție a candidatului.

Petenta s-a opus și susținerii Guvernului potrivit căreia toți cei chemați să exercite funcții de interes general referitoare la gestiunea fondurilor publice au calitatea de membri ai administrației de stat, în sensul art. 11. Contrar celor susținute de Guvern, petenta a apreciat că o asemenea calificare trebuie să se aplice exclusiv funcționarilor care participă, direct sau indirect, la exercițiul puterii publice. În cauză, titularii funcțiilor atribuite de Consiliul regional nu dispun de vreo putere publică menită să protejeze interesele fundamentale ale statului, ci au doar obligația de a-și exercita atribuțiile în favoarea colectivității, de a-i crea acesteia beneficiul anumitor servicii economice și sociale.

Guvernul a arătat că legea regiunii Marche, care a fost analizată în cauza *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani*, condiționa orice candidatură la o funcție publică de o declarație de nonapartenență la o lojă masonică. Dimpotrivă, potrivit Legii nr. 1/2000 la care se referă prezenta cauză, candidații trebuie să-și declare eventuala apartenență la asociații masonice sau cu caracter secret. Așadar, legea regiunii Marche precizează în mod clar condiția nonapartenenței la francmasonerie a candidaților, pentru a fi numiți în funcții. Situația este diferită în ceea ce privește legea regiunii Friuli Venezia Giulia, care se limitează să pretindă declarația deschisă a celor care aparțin unei loji masonice. Ea instituie o simplă obligație procedurală, formală, care nu creează un obstacol insurmontabil pentru numirea unui candidat francmason. Consiliul regional este cel care apreciază, de la caz la caz, dacă este oportun să numească respectivul candidat.

Obligația de a declara apartenența la o lojă nu reprezintă o ingerință în dreptul la libertatea de asociere. Articolul 11 al Convenției nu consacră dreptul de a păstra secretul apartenenței la un grup organizat. La limită, această obligație poate ridica probleme raportat de art. 8 al Convenției, în ceea ce privește drepturile persoanei, iar nu ale asociației.

² *Kiiskinen și Kovalainen c. Finlanda*, nr. 26323/95, CEDH 1999-V și *Salaman c. Regatul Unit*, nr. 43505/98 din 15 iunie 2000.

Oricum, în prezenta cauză, orice ingerință eventuală în dreptul la libertatea de asociere este proporțională cu scopurile legitime urmărite.

În cauza *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani* Curtea a apreciat că legea regiunii Marche a urmărit scopurile legitime de a proteja securitatea națională și de a apăra ordinea publică, dar a considerat că este excesiv ca indivizii să fie descurajați în exercitarea dreptului de asociere din teama de a nu le fi respinsă candidatura. Inițial, Guvernul a considerat că acest raționament este contradictoriu întrucât, dacă este justificată identificarea candidaților francmasoni pentru că ei reprezintă un pericol potențial pentru securitatea națională și ordinea publică, singura reacție posibilă este refuzul candidaturii lor. Totuși, după mai multă reflecție, a considerat că există o modalitate mai adecvată de a crea un just echilibru între scopurile urmărite și mijloacele folosite, iar aceasta constă în a impune candidaților o simplă obligație de sinceritate și transparență, fără a crea însă o interdicție de numire a francmasonilor.

Desigur, în anumite circumstanțe, apartenența unui candidat la o lojă, coroborată, eventual, cu alte aspecte, poate contribui la decizia respingerii. Această posibilitate decurge din puterea discreționară a oricărei administrații publice de a-și alege candidatul pe care îl consideră capabil să îndeplinească cel mai bine funcțiile sale.

În plus, măsurile prevăzute de dispozițiile legale invocate de către petentă urmăresc și scopul legitim de a proteja drepturile altuia. Numirile la care se referă legile regionale invocate vizează funcții de interes general pentru colectivitate, care presupun și gestiunea unui buget public. Or, colectivitatea este titulara dreptului la o gestiune eficientă, imparțială și transparentă a serviciilor care o privesc și a bugetelor aferente. Respectarea efectivă a acestor exigențe legitime poate fi pusă la îndoială de apartenența la o asociație caracterizată de legături de solidaritate foarte puternice între membrii săi.

Articolul 11 prevede că nu este interzis ca membrii administrației de stat să impună restricții legitime exercițiului acestor drepturi. Este adevărat că noțiunea de „membru al administrației de stat” trebuie interpretată în sens restrâns însă, în egală măsură, trebuie subliniat că scopul acestei dispoziții este acela de a asigura o fidelitate necondiționată față de stat a anumitor funcționari publici. În plus, se dorește evitarea suspiciunii cetățenilor, legată de imparțialitatea, eficiența și transparența în gestiunea banilor pe care îi achită pentru funcționarea serviciilor publice.

Trebuie să se țină seama de faptul că numeroase servicii de interes general (printre care se numără transporturile și telecomunicațiile) sunt finanțate indirect de către stat prin intermediul unor organizații subsidiare și societăți private. În contrapartidă, statul participă la gestiunea fondurilor pe care le alocă acestor organisme, numind înalții funcționari din structurile lor. Or, ar fi excesiv de formal ca asemenea funcționari să nu fie considerați „membri ai administrației de stat”, doar în virtutea naturii juridice a legăturii lor cu administrația de stat sau a structurii societăților pe care le conduc.

Curtea a analizat mai întâi *aplicabilitatea art. 14 din Convenție, coroborat cu art. 11*. În acest sens, a precizat că art. 14 completează celelalte dispoziții normative ale Convenției și ale Protocoalelor sale. El nu are o existență independentă, deoarece se aplică numai pentru exercitarea drepturilor și libertăților garantate de Convenție și Protocoale. Desigur, el poate fi aplicat chiar fără o violare a exigențelor acestora și,

în această măsură, are o valoare autonomă, dar aplicarea art. 14 este exclusă dacă faptele litigiului nu intră cel puțin în sfera uneia dintre clauzele care protejează drepturile și libertățile fundamentale.

Curtea a statuat că petenta se poate pretinde victima unei violări a art. 11 din Convenție, ținând seama de faptul că obligația de a declara apartenența la o lojă masonică poate avea urmări negative asupra imaginii și asupra vieții asociative ale petentei. În consecință, a avut loc o ingerință în dreptul la libertatea de asociere al petentei.

Întrucât faptele invocate de către petentă se află sub incidența art. 11, *art. 14 din Convenție are aplicabilitate în cauză.*

Curtea a reiterat principiile generale exprimate în jurisprudența sa referitoare la prevederile art. 14 din Convenție. În acest sens a arătat că discriminarea decurge din tratamentul diferit, fără o justificare obiectivă și rezonabilă, a persoanelor aflate în situații similare. Totuși, nu orice diferență de tratament implică în mod automat violarea acestui articol. O concluzie negativă este condiționată de stabilirea faptului că unele persoane aflate în situații similare se bucură de un tratament preferențial, iar această distincție este discriminatorie.

O distincție este discriminatorie, în sensul art. 14, dacă este lipsită de o justificare obiectivă și rezonabilă. Această justificare se apreciază în lumina principiilor care prevalează într-o societate democratică. Nu este suficient ca diferența de tratament în exercițiul unui drept prevăzut de Convenție să urmărească un scop legitim; art. 14 este violat și în cazul în care nu există un raport rezonabil de proporționalitate între mijloacele folosite și scopul urmărit. Altfel spus, noțiunea de discriminare include situațiile în care, fără o justificare adecvată, o persoană sau un grup este tratat mai puțin bine decât un altul, deși Convenția nu pretinde tratamentul cel mai favorabil. Articolul 14 nu împiedică o diferență de tratament dacă ea se întemeiază pe aprecierea obiectivă a unor împrejurări de fapt esențial diferite și dacă, în considerarea interesului public, păstrează un just echilibru între protejarea intereselor comunității și respectarea drepturilor și libertăților garantate de Convenție.

Statele se bucură de o anumită marjă de apreciere pentru a determina dacă și în ce măsură deosebiriile dintre anumite situații și altele similare justifică diferențe de tratament juridic. Întinderea acestei marje de apreciere variază în funcție de circumstanțe, de domeniu și de context. Decizia finală cu privire la respectarea exigențelor impuse de Convenție aparține însă Curții. Deoarece Convenția reprezintă în primul rând un mecanism de protecție a drepturilor omului, Curtea trebuie să țină cont de evoluția situației existente în statul pârât și în statele părți în general și să reacționeze în sensul unui acord potențial legat de normele create.

Referitor la *problema existenței unei diferențe de tratament între persoane aflate în situații similare*, Curtea a precizat că în termenii Legii regionale nr. 1/2000 candidații trebuie să-și declare eventuala apartenență la asociații masonice sau cu caracter secret pentru orice numire în funcțiile de membru în consiliile de administrație ale societăților cu participare regională, ale organizațiilor regionale ori în comitetele cu desemnare regională. Absența unei asemenea declarații este sancționată prin respingerea candidaturii. Dispoziția legală distinge așadar între asociațiile secrete și masonice, în cazul cărora se impune declararea apartenenței, și toate celelalte asociații.

Membrii acestor alte asociații sunt exceptați de la orice obligație de a anexa candidaturii lor o declarație similară și, în consecință, nu le este aplicabilă aceeași sancțiune, pentru cazul omisiunii.

Așadar, există o diferență de tratament între membrii petentei și membrii oricărei alte asociații nonsecrete în ceea ce privește obligația de a-și declara apartenența, instituită prin Legea regională nr. 1/2000.

Referitor la *problema existenței unei justificări obiective și rezonabile*, Curtea s-a referit la cauza *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani*, unde a apreciat că interdicția de numire a francmasonilor în funcții publice, instituită pentru a „calma” opinia publică într-un moment în care rolul acestora în viața statului fusese pus în discuție, a urmărit scopurile legitime de a proteja securitatea națională și de a apăra ordinea publică. Instanța europeană nu a împărtășit însă opinia petentei, potrivit căreia aceste imperative, valabile în 1996, nu mai subzistă în anul 2000. Referitor la acest aspect, Curtea s-a limitat să precizeze că repercusiunile sociale de mare amploare, cum sunt cele legate de activitățile lojilor masonice „deviate”, nu dispar rapid sau pentru simplul motiv că pe parcursul câtorva ani niciun membru al francmasoneriei nu a fost acuzat de infracțiuni deosebit de grave.

Această concluzie dispensează Curtea de necesitatea de a examina dacă măsurile prevăzute în dispozițiile legale invocate au totodată, conform susținerii Guvernului, scopul de a proteja drepturile altuia. În plus, Curtea a reamintit că pe terenul art. 11 al Convenției, privit izolat, a statuat anterior că interdicția de numire a francmasonilor în anumite funcții de competență regională nu este o măsură necesară într-o societate democratică. Ea a precizat că este nejustificat ca o persoană să fie sancționată pentru apartenența la o asociație, atunci când acest fapt nu este el însuși sancționat legal³.

Prezenta cauză este diferită de afacerea *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani* prin faptul că, potrivit legislației regiunii Friuli Venezia Giulia, apartenența la francmasonerie nu determină excluderea automată de la numirea într-una din funcțiile disputate. Potrivit Legii regionale nr. 1/2000, candidatul la una din aceste funcții are simpla obligație de a declara eventuala sa apartenență la asociații masonice. În consecință, așa cum a precizat Guvernul, revine administrației publice să determine, în exercițiul puterii sale discreționare, dacă legătura dintre candidat și lojă poate contribui, eventual împreună cu alte aspecte, la decizia de respingere a candidatului. Faptul că respingerea candidaturii unui francmason nu intervine automat este demonstrat prin împrejurarea, necontestată de petentă, că în regiunea Friuli Venezia Giulia singurul candidat care și-a declarat apartenența la o lojă a fost ales de către Consiliul regional pentru a îndeplini funcția de membru în consiliul de administrație al unei societăți cu participare regională.

Totuși, aceste argumente, care pot fi pertinente pe terenul art. 11 privit izolat, își pierd parțial greutatea dacă problema este analizată, ca în prezenta cauză, din perspectiva clauzei de nondiscriminare. Într-adevăr, apartenența la numeroase asociații nonsecrete poate ridica probleme raportate la securitatea națională și apărarea ordinii când membrilor acestora li se încredințează funcții publice. Așa cum a subliniat petenta, acesta ar putea fi cazul partidelor politice în care se exprimă idei rasiste sau

³ *Grande Oriente d'Italia di Palazzo Giustiniani*, §26.

xenofobe, al sectelor ori asociațiilor care au o organizare internă de tip militar, care stabilesc o legătură de solidaritate rigidă între membrii lor sau urmăresc o ideologie contrară principiilor democratice. Cu toate acestea, în regiunea Friuli Venezia Giulia doar membrii asociațiilor masonice sunt obligați să-și declare apartenența atunci când candidează pentru numirea în anumite funcții de competență regională. Guvernul nu a prezentat nicio justificare obiectivă și rezonabilă a acestei diferențe de tratament dintre asociațiile nonsecrete.

În consecință, Curtea a apreciat că *art. 14, coroborat cu art. 11 al Convenției, a fost violat.*

Referitor la pretinsa violare a art. 11, privit izolat, și a art. 13 din Convenție, Curtea a precizat că acest capăt al cererii este legat de cel examinat anterior și, în consecință, trebuie considerat admisibil. Curtea a apreciat însă că, raportat la constatarea privind violarea art. 14 din Convenție, nu mai este necesar să analizeze dacă, în cauză, art. 11, privit izolat și/sau art. 13 au fost violate.

În temeiul *art. 46 din Convenție, petenta* a solicitat Curții să indice *măsurile pe care statul va trebui să le adopte pentru a elimina toate consecințele prejudiciabile care decurg din violarea Convenției și pentru a remedia carențele legislației regionale invocate.* Petenta a reamintit că, în ciuda pronunțării, în 2001, a unei prime hotărâri care a statuat violarea art. 11 din Convenție, legea regiunii Marche, incompatibilă cu valorile Convenției, nu a fost modificată.

Guvernul a susținut că acest petit nu trebuie să fie luat în considerare de către Curte, întrucât ea nu este competentă să dea statului pârât indicațiile solicitate de către petentă.

Curtea a reamintit că o hotărâre care constată violarea Convenției creează statului pârât obligația juridică de a pune capăt violării și de a înlătura consecințele acesteia de o manieră care să restabilească, pe cât posibil, situația anterioară. Dacă dreptul intern nu permite sau permite doar o înlăturare imperfectă a consecințelor produse de violarea Convenției, art. 41 abilitază Curtea să acorde părții lezate, dacă este cazul, satisfacția pe care o consideră potrivită. În consecință, statul pârât, responsabil de o violare a Convenției sau a Protocoalelor sale, trebuie să achite petentului sumele acordate cu titlu de satisfacție echitabilă și, de asemenea, să aleagă, sub supravegherea Comitetului de Miniștri, măsurile generale și/sau individuale care urmează să fie adoptate în ordinea juridică internă pentru a pune capăt violării constatate de către Curte și pentru a înlătura, pe cât posibil, consecințele sale. În plus, potrivit Convenției, statele părți s-au angajat să ia măsurile necesare pentru ca dreptul lor intern să fie compatibil cu prevederile acesteia. În consecință, statului pârât îi revine obligația de a elimina din ordinea juridică internă orice obstacol eventual din calea reparației adecvate a situației petentului.

În cauză, *statul italian trebuie să ia măsurile necesare pentru a înlătura prejudiciul cauzat de discriminarea invocată* pe care Curtea a considerat-o contrară Convenției.

În temeiul *art. 41 al Convenției, petenta* a precizat că, în condițiile în care dreptul intern nu va permite decât înlăturarea imperfectă a consecințelor violării Convenției, imensul *prejudiciu moral* creat imaginii și reputației membrilor săi va putea fi compensat prin achitarea unei sume simbolice de 10 euro pentru fiecare dintre membrii săi sau prin achitarea sumei totale de 160.000 euro. Petenta s-a angajat să folosească această sumă pentru acte de binefacere.

Guvernul a susținut că hotărârea Curții, prin care s-a constatat violarea Convenției, reprezintă o satisfacție echitabilă suficientă și a precizat că suma exorbitantă solicitată de către petentă este nejustificată. Nimic nu permite concluzia că dificultățile care au împiedicat modificarea rapidă a legii regiunii Marche vor interveni și în cazul regiunii Friuli Venezia Giulia, sau că numărul membrilor din loja masonică petentă a crescut, și nu s-a diminuat, de la data introducerii primei sale plângeri la Curtea de la Strasbourg. Pe de altă parte, prejudiciul moral al unei entități colective nu se calculează pe baza numărului membrilor săi.

Curtea a reamintit că, potrivit jurisprudenței sale, o persoană juridică, chiar și o societate comercială, poate suferi un prejudiciu moral și poate solicita o reparație pecuniară. Totuși, ținând seama de circumstanțele cauzei, Curtea a considerat că hotărârea sa, prin care a constatat violarea art. 14, coroborat cu art. 11 din Convenție, este suficientă pentru a repara prejudiciul pretins.

Petenta a solicitat *cheltuieli de judecată* în valoare de 26.507,78 euro. Potrivit jurisprudenței Curții, un petent poate obține rambursarea cheltuielilor de judecată doar în măsura în care se constată că au fost reale, necesare și că au un quantum rezonabil. În cauză, Curtea a considerat excesiv quantumul sumei solicitate cu titlu de cheltuieli de judecată și a admis solicitarea petentei doar în limita sumei de 5.000 euro.

*

Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Fosta Secție a II-a

Cauza *Hasan și Eylem Zengin c. Turcia*

Hotărârea din 9 octombrie 2007

Art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției – „Dreptul la instruire”

Art. 9 din Convenție – „Libertatea de gândire, de conștiință și de religie”

Hasan Zengin și fiica sa Eylem locuiesc în Istanbul. La data înregistrării plângerii acestora la Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Eylem Zengin era în clasa a VII-a, la o școală de stat din Avcılar, Istanbul.

Hasan Zengin și membrii familiei sale sunt adepți ai alevismului. Alevismul a apărut în Asia Centrală, dar s-a manifestat cu precădere în Turcia. Apariția sa a fost influențată considerabil de sufiștii Hoca Ahmet Yesevi (secolul al XII-lea) și Haci Bektaşî Veli (secolul al XIV-lea). Acest sistem religios are rădăcini adânci în societatea și istoria Turciei. El este considerat o ramură a islamismului, influențată în mod special de sufism și de anumite credințe pre-islamice. Practicile sale religioase sunt diferite de cele ale școlilor juridice sunnite în ceea ce privește aspecte precum rugăciunea, postul și pelerinajul.

Hasan Zengin a explicat că alevismul este o credință sau o filozofie influențată de alte culturi, religii și filozofii. În Turcia, alevismul reprezintă una dintre cele mai răspândite credințe, după hanafismul islamic⁴ și îndeamnă la apropierea de natură, la to-

⁴ Hanafismul este una dintre cele patru școli teologice ale islamismului sunnit. Majoritatea populației turce împărtășește interpretarea moderată a islamismului, susținută de școala teologică hanafită.

leranță, modestie și iubirea aproapelui. Adepții alevismului resping legile, modul de comportament și regulile formale ale islamismului ortodox și apără libertatea religioasă, drepturile omului, drepturile femeii, umanismul, democrația, raționalismul, modernismul, universalismul, toleranța și învățământul laic. Ei nu se roagă potrivit ritului sunnit (în special, nu se supun îndatoririi de a se ruga de cinci ori pe zi), ci își exprimă devoțiunea prin cântece și dansuri religioase (*semah*); nu frecventează moscheile, ci se adună regulat, pentru ceremonii rituale, în locuri de întâlnire și închinare (*cemevi*); nu consideră că pelerinajul la Mecca reprezintă o obligație religioasă. De asemenea, ei cred că Allah este prezent în fiecare om. Allah l-a creat pe Adam după chipul său și toate materializările sale în această lume au formă omenească. Allah nu este nici în cer și nici în paradis, ci în inima omului.

La 23 februarie 2001, Hasan Zengin a adresat o cerere Direcției Regionale pentru Educația Națională prin care a solicitat exceptarea fiicei sale de la lecțiile de etică și educație religioasă. El a arătat că familia sa este adeptă a alevismului și a subliniat că, potrivit tratatelor internaționale, precum Declarația Universală a Drepturilor Omului, părinții sunt îndreptățiți să aleagă forma de educație a copiilor. În plus, lecțiile obligatorii de educație religioasă și etică sunt incompatibile cu principiul învățământului laic.

La 2 aprilie 2001, Direcția Regională a răspuns că nu este posibil să aprobe cererea formulată, întrucât potrivit dispozițiilor Constituției și ale Legii privind învățământul de stat, educația și instruirea în domeniul religiei și al eticii este obligatorie în programa școlilor primare și secundare.

Ulterior refuzului exprimat de Direcția Regională pentru Educația Națională, Hasan Zengin a demarat *proceduri judiciare interne*. A susținut că lecțiile obligatorii de cultură religioasă și etică au la bază legile hanafismului islamic, iar propria sa credință nu se predă deloc. El a contestat, printre altele, caracterul obligatoriu al acestei discipline școlare.

Printr-o sentință din 28 decembrie 2001, Curtea Administrativă din Istanbul a respins cererea de chemare în judecată, pe considerentul prevederilor constituționale și ale Legii privind învățământul de stat. Hasan Zengin a atacat hotărârea primei instanțe și a invocat în favoarea sa Convenția europeană pentru protecția drepturilor și a libertăților fundamentale ale omului. Printr-o decizie din 14 aprilie 2003, Curtea Administrativă Supremă a respins apelul formulat și a menținut sentința primei instanțe, pe considerentul că aceasta este conformă normelor procedurale și dreptului material.

La 2 ianuarie 2004, în nume propriu și în calitate de reprezentant legal al fiicei sale, Hasan Zengin a înregistrat o *plângere la Curtea Europeană a Drepturilor Omului*. El a invocat faptul că modul în care sunt predate lecțiile obligatorii de educație religioasă și etică îi încalcă drepturile protejate de art. 2 din Protocolul nr. 1 și de art. 9 din Convenție.

Cadrul juridic căruia i se circumscrie plângerea cuprinde norme interne, decizii ale autorităților executive naționale, documente internaționale, precum și elemente de drept comparat.

Legislația internă relevantă trimite la dispozițiile art. 24 din Constituție care instituie principiul libertății religioase și așează sub autoritatea statului educația obligatorie de etică și religie din programa școlilor primare și secundare. Caracterul obligatoriu al educației religioase și etice, în școlile primare și în școlile secundare supe-

rioare, este reluat și în conținutul Legii privind învățământul de stat. Totodată, acest ultim act normativ precizează faptul că baza educației de stat o reprezintă învățământul laic.

Actele autorităților executive naționale, care au fost invocate în cauză, cuprind îndrumări privind desfășurarea lecțiilor de educație religioasă și etică ori instituie excepții de la obligația de a frecventa aceste discipline.

Decizia din 9 iulie 1990, emisă de Consiliul Suprem pentru Educație, a permis exceptarea de la lecțiile de religie și etică, a elevilor creștini sau evrei care frecventează școlile primare sau secundare. Textul Deciziei precizează că opțiunea acestor elevi de a participa la asemenea lecții trebuie însoțită de o cerere scrisă, semnată de către reprezentantul legal. Într-o dezbatere publică, Guvernul a explicat că prevederile Deciziei din 9 iulie 1990 pot fi extinse și la alte convingeri religioase sau filozofice, precum ateismul. Guvernul nu a dat însă exemple precise în acest sens.

Începând cu anul 1997, învățământul obligatoriu de stat din Turcia s-a extins de la cinci la opt ani și include copii aflați între vârsta de șase și paisprezece ani. Primele cinci clase corespund școlii primare, iar următoarele trei corespund școlii secundare. Printr-o decizie din 19 septembrie 2000, Ministerul Învățământului a aprobat îndrumările privind lecțiile de educație religioasă și etică aflate în programa școlară a claselor IV-VIII. S-a subliniat că, în contextul unei creșteri continue a influenței interculturale, este necesar să se cunoască și alte religii pentru a fi încurajată pacea și spiritul de toleranță. Din acest motiv, programa școlară include lecții care transmit că scopul tuturor religiilor este acela de a forma oameni integri. De asemenea, educația religioasă transmite cunoștințe privind evoluția istorică a iudaismului, creștinismului, hinduismului și budismului, principalele trăsături ale acestora și conținutul lor ideologic. În plus, creează capacitatea de a aprecia, pe criterii obiective, situația islamismului în raport cu iudaismul și creștinismul. Educația religioasă trebuie să respecte principiul învățământului laic și să nu aducă nicio atingere libertății religiei, a conștiinței, libertății de gândire și de expresie. Trebuie să se sublinieze sensul diferențelor dintre preceptele și practicile religioase și să se imprime elevilor valorile credinței. Materialele didactice vor cuprinde versuri din Coran și texte ilustrate, iar explicațiile vor fi însoțite de exemple. Lecțiile trebuie să explice că islamismul nu este un mit, ci o religie rațională și universală și să reliefeze faptul că religia este un element important al culturii naționale.

Petenții au prezentat Curții cele cinci manuale școlare autorizate de Ministerul Învățământului care sunt folosite în școli pentru educația religioasă și etică. Manualele pentru clasele IV-VIII explică noțiunea de religie și legătura acesteia cu morala și cu valorile familiei, prezintă viața profetului Mohamed și a altor profeți ale căror nume apar în Coran, dezvoltă conceptele de bază ale islamismului, cum sunt credința, rugăciunea, moscheea ca loc de închinare, semnificația rugăciunilor recitate în timpul Ramadanului. Sunt parcurse diferitele rugăciuni zilnice și se explică faptul că fiecare musulman are îndatorirea de a se ruga de cinci ori pe zi. Sunt detaliate teme precum mila, dragostea de patrie, comportamentul nociv, prietenia și sunt prezentate cele patru cărți sfinte: Torah, Zabur (psalmii), Evangheliile și Coranul. Se pune accentul pe cunoașterea Coranului și se dezvoltă subiecte legate de pelerinaj și sacrificiu, îngeri și ființe invizibile, credința în lumea de dincolo. Principalele religii, iudaismul, creș-

tinismul, islamismul, hinduismul și budismul, sunt descrise în spațiul a cincisprezece pagini. De asemenea, sunt comentate valorile morale ale profetului Mohamed, legătura dintre cultură și religie, dintre rațiune și știință, dintre credință și comportament. Se ating teme privind diferențele care există în raportarea la religie, învățăturile diverselor religii și ale islamismului, libertatea convingerilor religioase și scepticismul religios. În plus, din textul manualelor școlare reiese că elevilor li se cere să învețe pe dinafară câteva capitole din Coran.

Guvernul statului turc a prezentat, în favoarea sa, manualul de educație religioasă și etică folosit la clasa a IX-a, primul an al școlii secundare superioare. Conținutul acestuia se referă la locul omului în univers, rolul religiei în viața oamenilor și la diversele forme ale credinței, respectiv la monoteism, politeism, gnosticism, agnosticism și ateism. Sunt explicate diferite noțiuni, precum rugăciunea, și sunt ilustrate ritualurile care însoțesc ablațiunile în islamism. Anumite aspecte esențiale privind viața profetului Mohamed ori Coranul sunt prezentate cu scopul de a oferi informații legate de islamism. Manualul se referă și la conceptele de familie, valori, patrie, drapel, libertate, independență, drepturile omului, scepticism religios ș.a. De asemenea, tratează subiectul legăturii dintre turci și islamism, în contextul istoriei Turciei. Acest capitol prezintă primele credințe ale turcilor și persoanele care au influențat înțelegerea islamismului de către turci, în special Ebu Hanife (întemeietorul școlii hanafite), Imam Șafii (întemeietorul școlii safite), Hoca Ahmet Yesevi și Haci Bektași Veli (întemeietorii alevismului). Guvernul a mai precizat că la această disciplină elevii sunt evaluați doar prin intermediul lucrărilor scrise.

Legislația relevantă care a fost atașată contextului juridic al plângerii include și trimiteri la *documente internaționale*.

Astfel, art. 18 din Convenția internațională privind drepturile civile și politice instituie obligația statelor părți de a respecta „libertatea părinților și, atunci când este cazul, a tutorilor, de a asigura educația religioasă și etică a copiilor lor, potrivit convingerilor proprii”.

Recomandarea nr. 1396 (1999), formulată de Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei, invită statele membre să organizeze predarea tematicii religioase în așa fel încât să respecte diversitatea religioasă, să evite orice conflict între educația religioasă promovată de stat și credința familială și să respecte decizia familiilor în această chestiune delicată.

De asemenea, în Recomandarea nr. 1720 (2005), Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei, prin intermediul Comitetului de Miniștri, a sfătuit guvernele statelor membre să se asigure că educația religioasă oferită în școala primară și secundară, din cadrul învățământului de stat, respectă următoarele criterii: are scopul de a-i ajuta pe elevi să descopere religiile practicate în țara lor și în statele învecinate, de a-i face să înțeleagă că fiecare este îndreptățit, în egală măsură, să considere religia proprie drept „credința cea adevărată” și că persoanele care au altă religie sau care nu au religie, sunt oameni obișnuiți; educația religioasă cuprinde, cu imparțialitate absolută, istoria principalelor religii, precum și opțiunea de a nu avea nicio religie; oferă elevilor instrumente educaționale care să-i protejeze în contactul cu adepții practicilor religioase fanatice; nu depășește granița dintre domeniul culturii și cel al cultului religios, nici chiar în țările unde există o religie de stat, pentru că rolul educației reli-

gioase nu este acela de a forma o credință, ci de a-i face pe elevi să înțeleagă de ce religiile sunt izvoare ale credinței pentru milioane de oameni; profesorii de religie au o pregătire specială și predau, preferabil, discipline legate de cultură ori literatură; autoritățile statului urmăresc pregătirea profesorilor și le pun la dispoziție programe școlare adaptate particularităților fiecărei țări și vârstei elevilor.

Comisia Europeană împotriva Rasismului și a Intoleranței și-a exprimat poziția referitoare la predarea religiei în școli, în Recomandarea de politică generală nr. 5, privind „Combaterea intoleranței și a discriminării împotriva musulmanilor”, din 21 aprilie 2000. Comisia a reiterat principiul respectului față de egalitatea și absența discriminării dintre religii și a admis marea diversitate pe care o cuprinde practica religioasă a islamismului. În plus, a recomandat statelor membre să se asigure că educația religioasă oferită în școli respectă pluralismul cultural și să ia măsuri ca profesorii să fie formați astfel.

În al treilea raport, adresat Turciei în 2005, Comisia a apreciat că programa școlară se referă la toate religiile și este structurată în așa fel încât să dea elevilor o imagine a tuturor religiilor existente. Totuși, a arătat că unele voci consideră că lecțiile de educație religioasă se axează mai mult pe regulile credinței musulmanilor. Comisia a precizat că doar elevilor musulmani li se cere să participe la aceste lecții, în timp ce elevii care aparțin grupurilor religioase minoritare pot fi exceptați. Comisia a apreciat însă că situația existentă este neclară întrucât, dacă lecțiile de educație religioasă se referă într-adevăr la diferite religii, atunci nu există motive ca ele să fie obligatorii doar pentru elevii musulmani. Dacă, dimpotrivă, lecțiile de educație religioasă urmăresc în mod special predarea religiei musulmane, atunci ele se referă la o religie specifică și, pentru a proteja libertatea convingerilor religioase, ele nu ar trebui să fie obligatorii. În consecință, Comisia a solicitat autorităților turcești să reconsidere metoda de învățământ, în ceea ce privește educația religioasă. În acest sens, a precizat că ar trebui luate măsuri, fie pentru transformarea educației religioase într-o disciplină unanim opțională, fie pentru revizuirea programei școlare, astfel încât aceasta să cuprindă toate culturile religioase și să nu mai fie percepută ca o instruire în religia musulmană.

În cauză au fost invocate și *elemente de drept comparat*. S-a arătat că în Europa educația religioasă este strâns legată de învățământul laic. Din cele 46 de state membre ale Consiliului European, care au fost analizate, 43 asigură lecții de educație religioasă în școlile de stat. Singurele excepții sunt Albania, Franța (mai puțin regiunile Alsacia și Mosella), și Fosta Republică Iugoslavă Macedonia. În Slovenia se practică o educație non-confesională, în ultimii ani de curs din școlile de stat.

În 25 dintre cele 46 de state analizate (inclusiv Turcia), educația religioasă este o disciplină obligatorie. Totuși, forța acestui caracter obligatoriu este diferită. În Finlanda, Grecia, Norvegia, Suedia și Turcia elevii au obligația absolută de a participa, integral sau parțial, la lecțiile de educație religioasă. Austria, Cipru, Danemarca, Irlanda, Islanda, Liechtenstein, Malta, Monaco, San Marino și Regatul Unit admit excepții de la frecventarea lecțiilor de educație religioasă, în anumite condiții. În majoritatea acestor state, educația religioasă este confesională. În Germania, Belgia, Bosnia și Herzegovina, Lituania, Luxemburg, Olanda, Serbia, Slovacia și Elveția, elevii au posibilitatea să aleagă o disciplină care să înlocuiască educația religioasă obligato-

rie. În aceste state, educația religioasă este inclusă în planul de învățământ elaborat de către ministerele de resort, iar elevii sunt obligați să frecventeze cursurile doar dacă nu au ales una dintre disciplinele alternative propuse.

În mod contrar, 21 dintre statele membre analizate nu impun elevilor frecventarea lecțiilor de educație religioasă. În general, această disciplină este permisă în structura școlară, dar elevii frecventează lecțiile doar dacă au formulat o cerere în acest sens. Cea mai mare parte dintre state au o asemenea reglementare: Andora, Armenia, Azerbaidjan, Bulgaria, Croația, Spania, Estonia, Georgia, Ungaria, Italia, Latvia, Moldova, Polonia, Portugalia, Republica Cehă, România⁵, Rusia și Ucraina.

De asemenea, există și un grup de state în care elevii sunt obligați să frecventeze lecțiile de educație religioasă ori cele ale unei discipline alternative, dar au întotdeauna posibilitatea de a participa la lecții confesionale.

Imagina de ansamblu a educației religioase în Europa indică faptul că majoritatea statelor membre permit cel puțin o modalitate de exceptare a elevilor de la frecventarea acestei discipline (fie prin instituirea unei proceduri de exceptare, fie prin acordarea posibilității de a opta pentru o disciplină alternativă, fie prin recunoașterea dreptului de a alege între frecventarea sau respingerea lecțiilor de educație religioasă).

Petenții au susținut că lecțiile de educație religioasă și etică predate în școlile primare și secundare nu se desfășoară de o manieră obiectivă, atentă sau pluralistă, astfel încât ele nu îndeplinesc exigențele pretinse de *art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției*.

Potrivit acestui text al Convenției, „în exercitarea oricăror atribuții asumate în domeniul educației și al învățământului, statul va respecta dreptul părinților de a asigura această educație și instruire în conformitate cu propriile lor convingeri religioase și filozofice”.

Petenții au arătat că programa școlară preaslăvește interpretarea sunnită a credinței și a tradiției islamice, iar manualele școlare descriu ritualurile islamismului sunnit. Din acest motiv, educația religioasă este lipsită de obiectivitate. Faptul că cincisprezece pagini din manualul pentru clasa a VII-a prezintă religii precum iudaismul, creștinismul, islamismul, hinduismul și budismul nu este suficient pentru a răspunde exigențelor pretinse de art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției. Mai mult chiar, în realitate s-au predat doar preceptele, ritualurile și rugăciunile credinței musulmane, întotdeauna în varianta sunnită, iar restul religiilor nu au fost prezentate în mod detaliat. Cu titlu exemplificativ, petenții au arătat că nouăsprezece pagini din manualul pentru clasa a VI-a descriu în exclusivitate diferențele rugăciunii zilnice ale islamismului.

De asemenea, conținutul programei școlare și al lecțiilor propriu-zise este gândit de o manieră care neagă existența credinței petenților, iar islamismul este predat din perspectivă sunnită. Manualul pentru clasa a IX-a prezintă anumite informații referitoare la întemeietorii alevismului, dar acesta nu este un remediu suficient pentru neajunsurile create de preceptele islamismului sunnit, precum „teama de a păcătuți”, în sens religios, care este imprimată din copilărie.

⁵ În România, elevii sunt înscriși automat la orele de educație religioasă ale cultului de care aparțin, conform documentelor, iar o cerere scrisă este necesară doar când elevii nu doresc să le frecventeze (nota red.).

În plus, disciplina nu prezintă nicio informație de natură religioasă referitoare la ideologia sau ritualurile unei anumite religii. În realitate, programa școlară, manualele folosite și modul de predare indică faptul că principalul scop al orelor de educație religioasă este acela de a adânci cultura elevilor în ceea ce privește islamismul. De altfel, islamismul reprezintă tema centrală a lecțiilor. Fără îndoială că aceste lecții urmăresc să ofere o învățatură confesională și să transmită anumite credințe. Predarea moralei, în cadrul aceluiași ore, este mai degrabă o modalitate de a masca adevăratul lor scop.

Petenții au susținut că un stat care este guvernat de principiul învățământului laic nu poate avea o largă marjă de apreciere în domeniul educației religioase. Statul nu poate preda o religie elevilor care sunt educați în școlile publice. Obligația de neutralitate și imparțialitate a statului este incompatibilă cu orice posibilitate a acestuia de a impune legitimitatea credințelor religioase ori a modalității lor de exprimare.

Guvernul pârât a arătat că, în jurisprudența sa, Curtea Europeană a recunoscut dreptul de reglementare al statului. În virtutea acestui drept, educația religioasă și etică se desfășoară sub supravegherea statului, astfel încât să poată fi evitate abuzurile. În acest domeniu, statul are o putere discreționară. Guvernul a făcut trimitere la Decizia emisă în 19 septembrie 2000 de către Ministerul Învățământului și a subliniat faptul că regulile respective au fost create cu scopul de a promova înțelegerea, toleranța și respectul între elevii care au formație religioasă diferită. De asemenea, ele au urmărit să dezvolte un sentiment de respect față de identitatea fiecărei persoane, față de istoria națională și valorile Turciei, față de alte religii și filozofii de viață.

Guvernul a subliniat că programa școlară a fost întocmită de Ministerul Învățământului, iar nu de către autoritățile religioase, că aceasta respectă principiul învățământului laic și, în mod cert, nu reflectă o educație confesională. În această privință, Guvernul a contestat susținerile petentului, conform căruia educația religioasă se întemeiază pe percepția sunnită a islamismului. Lecțiile de educație religioasă și etică nu oferă o instruire aparte în doctrina și ritualurile unei religii anume, ci prezintă informații generale despre diverse religii. În plus, caracterul obligatoriu al disciplinei nu înseamnă decât faptul că elevii sunt obligați să participe la lecții.

Simplul fapt de a li se preda elevilor credința musulmană nu poate, prin el însuși, să pună la îndoială respectarea Convenției, atâta vreme cât lecțiile au fost predate de o manieră obiectivă, pluralistă și neutră. În societatea contemporană a Turciei există temeuri legitime de a aloca timp suplimentar studiului islamismului în comparație cu alte religii și filozofii de viață, iar școala reprezintă cea mai adecvată instituție în acest sens.

Programa școlară a disciplinei de educație religioasă și etică nu a luat în considerare viziunea membrilor unei ramuri a islamismului sau a vreunui ordin religios reprezentat în țară, astfel încât asemenea subiecte nu au fost abordate. Alevismul aparține mai mult domeniului filozofiei, iar cunoașterea sa necesită o instruire mai în profunzime. De aceea, informații cu privire la această temă sunt oferite abia în clasa a IX-a, care reprezintă primul an al școlii secundare superioare.

Caracterul obligatoriu al disciplinei se justifică prin necesitatea de a proteja copiii de mituri și informații eronate care dau naștere fanatismului. Legat de acest aspect, Guvernul a subliniat că elevii evrei și creștini sunt exceptați de la aceste lecții, în

conformitate cu prevederile Tratatului de la Lausanne și cu Decizia nr. 1 a Consiliului Suprem pentru Educație. De asemenea, dacă persoanele care practică ateismul au dorit să fie exceptate, cererea lor a fost încuviințată de către autorități.

În plus, activitatea de predare a fost așezată sub supravegherea curților administrative, care urmăresc cu rigoare respectarea principiului învățământului laic. Profesorii titularizați în școlile primare au fost formați în universități și au obținut diplome în materia „cunoașterii culturii religioase și a eticii”, iar cei care predau în școlile secundare au diplome de master obținute la o facultate de teologie.

Guvernul a precizat că jurisprudența Curții indică în mod clar faptul că elaborarea planului de învățământ se circumscrie puterii discreționare a statului. În consecință, art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției nu îndreptățește părinții să se opună acestei prerogative statale. În caz contrar, punerea în aplicare a educației instituționalizate ar fi imposibilă.

Curtea Europeană a Drepturilor Omului a arătat că *interpretarea generală a art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției și principiile atașate acestor prevederi* sunt reflectate în jurisprudența sa. Conținutul acestui articol nu trebuie să fie privit doar în mod izolat ci, mai ales, corelat cu art. 8, 9 și 10 din Convenție.

Dreptul părinților de a le fi respectate convingerile religioase are un caracter fundamental, iar art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției nu distinge între învățământul de stat și cel privat. Scopul acestui text este acela de a proteja posibilitatea pluralismului în educație, care este esențială pentru menținerea societății democratice. Datorită competențelor statului modern, acest obiectiv trebuie să fie atins în primul rând prin intermediul educației de stat.

Articolul 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției nu permite trasarea unei distincții între educația religioasă și alte discipline. El impune statului să respecte convingerile religioase sau filozofice ale părinților, în întregul program de educație publică. Această obligație este una extinsă și vizează nu doar fondul și forma educației, ci și îndeplinirea tuturor atribuțiilor statului. Verbul „a respecta” înseamnă mai mult decât „a cunoaște” sau „a ține seama de”; în afară de asumarea unei obligații primare negative, el implică și o obligație pozitivă în sarcina statului. Cuvântul „convingeri”, privit ca atare, nu este sinonim cu „opinii” sau „idei”. El se referă la puncte de vedere care ating un anumit nivel de coerență, seriozitate, coeziune și importanță.

Părinții sunt primii responsabili pentru educația propriilor copii, așa încât, ca expresie a unei datorii naturale, ei pot solicita statului să le fie respectate convingerile religioase și filozofice. În consecință, drepturile lor corespund unei responsabilități strâns legate de exercitarea dreptului la educație.

Totuși, elaborarea planului de învățământ se circumscrie, în principiu, prerogativelor statului. Aceasta implică mai ales probleme de oportunitate, în privința cărora Curtea nu este competentă să se pronunțe și ale căror soluții pot varia în funcție de țară și de epocă. Articolul 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției nu împiedică statul să transmită în școlile publice informații ori cunoștințe de natură religioasă sau filozofică. În plus, părinții nu sunt îndreptățiți să se opună integrării în programa școlară a unei asemenea educații, pentru că altfel întregul sistem de învățământ instituționalizat ar fi supus riscului de a deveni impracticabil.

De fapt, pare destul de dificil, în cazul multor discipline predate în școală, ca ele să nu aibă, într-o măsură mai mare sau mai mică, implicații sau complexitate filozo-

fică. Același lucru este valabil și în ceea ce privește afinitățile religioase, dacă e să reamintim faptul că religiile alcătuiesc un domeniu dogmatic și etic foarte larg care are ori poate avea răspunsuri pentru fiecare întrebare de natură cosmologică, filozofică ori morală.

Pe de altă parte, atunci când își îndeplinește obligațiile asumate în materia educației, statul trebuie să aibă grijă ca informațiile sau cunoștințele incluse în planul de învățământ să fie transmise de o manieră obiectivă, atentă și pluralistă, care să permită elevilor să-și dezvolte spiritul critic în raport cu religia, într-o atmosferă liniștită, liberă de orice prozelitism inadecvat. Statului îi este interzis să urmărească scopul în-doctrinării, care poate fi considerat contrar respectului datorat convingerilor religioase și filozofice ale părinților. Aceasta este o limită care nu trebuie să fie depășită.

Pentru a analiza contradicțiile de natură legislativă ale cauzei, în raport cu prevederile art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției, este necesar să se evite orice evaluare legată de oportunitatea normativă și să se țină seama de concretul situației. Chiar dacă în trecut instituțiile Convenției nu au considerat că informațiile religioase oferite în învățământ sunt contrare Convenției, ele au cercetat cu atenție dacă elevii erau obligați să participe la o formă de cult religios sau dacă erau expuși oricărei forme de indoctrinare religioasă. De asemenea, trebuie să se țină cont de posibilitățile de excludere. Desigur, pot interveni abuzuri în aplicarea normelor în vigoare de către o anumită școală sau profesor, iar autoritățile competente au obligația să se îngrijească de respectarea convingerilor religioase și filozofice ale părinților, care nu trebuie încălcate prin neglijență, iraționalitate sau prozelitism inadecvat.

Curtea a reiterat faptul că într-o societate democratică pluralistă, obligația de neutralitate și imparțialitate a statului, față de diferite religii, credințe și convingeri, este incompatibilă cu orice evaluare de către stat a legitimității convingerilor religioase sau a modului în care aceste convingeri sunt exprimate. În plus, nu este necesar ca statul să adopte măsuri pentru a asigura conducerea unitară a comunităților religioase.

O asemenea interpretare a art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției este compatibilă atât cu prevederile art. 8 și 10 din Convenție, cât și cu spiritul de ansamblu al acesteia.

Curtea s-a referit la *modul în care au fost aplicate în cauză aceste principii*.

În conformitate cu prevederile constituționale ale Turciei, Eylem Zengin, elevă într-o școală de stat, a fost obligată să frecventeze orele de educație religioasă și etică predate în clasa a IV-a a școlii primare.

În lumina principiilor descrise, Curtea a apreciat că trebuie să stabilească dacă această disciplină este predată în mod obiectiv, atent și pluralist. Apoi, trebuie să analizeze dacă sistemul de învățământ al Turciei conține prevederi adecvate, în măsură să asigure respectarea convingerilor religioase ale părinților.

Curtea s-a referit mai întâi la *conținutul lecțiilor*. Potrivit programei școlare a disciplinei de educație religioasă și etică, această materie trebuie să fie predată în concordanță cu principiul învățământului laic, a libertății gândirii, religiei și conștiinței. Ea urmărește să susțină pacea și toleranța și să transmită cunoștințe referitoare la toate religiile importante. Unul dintre obiectivele programei școlare este acela de a informa elevii cu privire la evoluția istorică a iudaismului, creștinismului, hinduismului și budismului, la conținutul ideologic și principalele lor trăsături, și de a-i face capabili să aprecieze, folosind criterii obiective, poziția islamismului în raport cu iudaismul și creștinismul.

Potrivit Curții, aceste intenții sunt compatibile cu exigențele pluralismului și ale obiectivității consacrate de art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției. Principiul învățământului laic, garantat de Constituția Turciei, nu permite statului să manifeste o preferință pentru vreo religie sau credință anume; prin aceasta el delimitează rolul statului, de arbitru imparțial, și impune libertatea religiei și a conștiinței. În legătură cu aceste aspecte, Curtea a reținut observațiile Guvernului, potrivit cărora predarea religiei în școli reprezintă o metodă adecvată de a combate fanatismul, iar curțile administrative au obligația de a supraveghea respectarea principiului învățământului laic, atât în ceea ce privește elaborarea, cât și implementarea programei școlare.

Totuși, Curtea a precizat că deși învățământul se întemeiază pe principiile arătate, programa școlară urmărește, de asemenea, să îi facă pe elevi conștienți de faptul că gesturile de credință sunt manifestări ale iubirii, ale respectului și recunoștinței față de Allah și îi fac capabili pe membrii unui grup să împărtășească iubire și respect să se ajute reciproc, să fie solidari. Prin diferite exemple, se explică elevilor că islamismul nu este un mit, ci o religie rațională și universală. Este studiat comportamentul profetului Mahomed și Coranul. Programa școlară aferentă clasei a VII-a include și predarea unor concepte fundamentale ale credinței musulmane precum pelerinajul și sacrificiul, îngerii și alte ființe invizibile, credința în lumea de dincolo.

Manualele folosite în timpul lecțiilor nu se mărginesc să transmită informații generale de natură religioasă. Ele conțin, de asemenea, texte care par să ofere învățături despre regulile de bază ale credinței musulmane și prezintă o imagine de ansamblu a ritualurilor sfinte, precum pelerinajul, rugăciunile zilnice, Ramadanul, credința în lumea de dincolo ș.a. În plus, elevilor li se cere să învețe pe dinafară și să studieze, ajutați de imagini, rugăciunile zilnice. Ei sunt supuși unor teste scrise care să confirme acest studiu.

Astfel, programa școlară pentru lecțiile de educație religioasă și etică predate în școlile primare și în primul ciclu al școlii secundare, ca și manualele elaborate conform Deciziei nr. 373 din 19 septembrie 2000 a Ministerului Învățământului, acordă o importanță mai mare cunoștințelor despre islamism decât celor despre alte religii și filozofii. Curtea a apreciat însă că acest aspect nu poate fi considerat, în sine, o abatere de la principiile pluralismului și obiectivității, similară îndochinării, pentru că Turcia este un stat majoritar islamist, chiar dacă a instituit principiul învățământului laic.

Ceea ce ridică probleme este măsura în care importanța acordată studiului islamismului se încadrează între limitele consacrate de art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției. Curtea a considerat că programa școlară și conținutul manualelor justifică presupunerea că frecventarea orelor de educație religioasă și etică poate influența copiii. În consecință, este necesar să se analizeze dacă informațiile sau cunoștințele prevăzute în programa școlară sunt transmise în mod obiectiv, critic și pluralist.

În acest sens, petentul a susținut că lecțiile obligatorii de educație religioasă și etică nu prezintă credința și ritualurile alevismului, cu toate că acest curent religios diferează în multe privințe de noțiunea de religie explicată la școală. Guvernul a arătat că acest aspect se datorează faptului că programa școlară nu a luat în considerare viziunea membrilor unei ramuri a islamismului sau a unui ordin religios.

În ceea ce privește alevismul, părțile nu au contestat că acesta reprezintă o convingere religioasă care are trăsături deosebite și rădăcini adânci în istoria și societatea

turcă. Alevismul se distinge de înțelegerea sunnită a islamismului, care este predată în școală. El nu este o sectă sau o credință care nu atinge un anumit nivel de coerență, seriozitate, coeziune și importanță. În consecință, această credință este, fără îndoială, expresia unor convingeri religioase, în sensul art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției.

Guvernul a admis că lecțiile de educație religioasă și etică nu țin seama de diversitatea religioasă care prevalează în societatea turcă. În special, elevilor nu le sunt predate particularitățile alevismului, cu toate că acestuia îi aparține o proporție însemnată din populația Turciei. Referitor la argumentul Guvernului potrivit căruia anumite informații despre alevism sunt predate în clasa a IX-a, Curtea a împărțit punctul de vedere al petenților și a considerat că, în absența învățării unor elemente de bază ale acestei credințe, în școala primară și secundară, prezentarea celor doi întemeietori ai alevismului, în clasa a IX-a, nu compensează suficient lacunele predării.

Este adevărat că părinții pot întotdeauna să-și instruiască și să-și îndrume copiii potrivit convingerilor religioase proprii. Totuși, atunci când statele includ studiul religiei în planul de învățământ, părinții au o așteptare legitimă ca această disciplină să fie predată în mod obiectiv și pluralist, cu respectarea convingerilor religioase și filozofice ale acestora.

Într-o societate democratică, pluralismul în educație este singurul care permite elevilor să-și dezvolte un spirit critic legat de problemele religioase, în cadrul libertății de gândire, conștiință și religie. Curtea a precizat în repetate rânduri că această libertate, în dimensiunea ei religioasă, este unul dintre elementele esențiale care contribuie la formarea unei identități a credincioșilor și a concepției lor despre viață și, totodată, este o valoare importantă pentru atești, agnostici, sceptici și pentru cei indiferenți.

Pe aceste considerente, Curtea a concluzionat că instruirea oferită în școli la disciplina educație religioasă și etică nu respectă condițiile obiectivității și pluralismului și, în special în cazul concret al petenților, nu respectă convingerile religioase și filozofice ale Domnului Zengin.

Curtea a analizat, de asemenea, dacă există măsuri adecvate care să asigure respectarea convingerilor părinților. În acest sens, a reiterat obligația pozitivă a statului, instituită de art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției, de a respecta convingerile religioase și filozofice ale părinților în educația religioasă. Dacă un stat include religia în planul de învățământ, este necesar, în măsura posibilului, să evite plasarea elevilor în fața unui conflict între educația religioasă predată la școală și convingerile religioase și filozofice ale părinților. Curtea a arătat că, în Europa, aproape toate statele membre oferă elevilor cel puțin o modalitate de a fi exceptați de la lecțiile de educație religioasă.

Potrivit Constituției Turciei, educația religioasă și etică este o disciplină obligatorie. Decizia din 9 iulie 1990 a Consiliului Suprem pentru Educație pare să fi introdus totuși posibilitatea unei exceptări de la frecventarea acestor lecții. Potrivit deciziei citate, opțiunea de a fi exceptați aparține doar elevilor care au naționalitate turcă, dar sunt adepți ai creștinismului sau evrei și doar cu condiția de a-și declara apartenența la aceste religii.

Curtea a considerat că, indiferent de categoria elevilor vizați, faptul că părinții sunt obligați să declare că aparțin religiei creștine sau evreiești pentru a-și putea exclude copiii de la lecțiile de educație religioasă ridică unele probleme din perspectiva

art. 9 al Convenției. În această privință, Curtea a precizat că, potrivit Constituției Turciei, nimeni nu este obligat să-și dezvăluie convingerile și credințele religioase. În plus, Curtea a accentuat și cu această ocazie că orice convingeri religioase reprezintă o chestiune de conștiință individuală.

Decizia Consiliului Suprem pentru Educație limitează posibilitatea exceptării doar la două categorii de elevi, respectiv cei care sunt creștini sau evrei. Asemenea prevederi conduc spre concluzia că educația religioasă oferită în școli este susceptibilă să plaseze acești elevi în fața unui conflict între instruirea religioasă școlară și convingerile religioase și filozofice ale părinților. Curtea a împărtășit opinia Comisiei Europene împotriva Rasismului și a Intoleranței și a considerat că o asemenea situație este deschisă criticii. Astfel, dacă lecțiile de educație religioasă se referă într-adevăr la diferite religii, atunci nu există motive ca ele să fie obligatorii doar pentru elevii musulmani. Dacă, dimpotrivă, lecțiile de educație religioasă urmăresc în mod special predarea religiei musulmane, atunci ele se referă la o religie specifică și, pentru a proteja libertatea convingerilor religioase, ele nu ar trebui să fie obligatorii.

Potrivit Guvernului, varianta exceptării poate fi extinsă și la alte convingeri religioase, dacă se formulează o cerere în acest sens. Totuși, oricare ar fi sfera acestor excepții, faptul că părinții sunt obligați să aducă la cunoștința autorităților școlare convingerile lor religioase și filozofice demonstrează că procedura exceptării nu reprezintă o măsură adecvată care să le respecte libertatea de conștiință. Mai mult chiar, în absența oricăror dispoziții clare, autoritățile școlare au întotdeauna posibilitatea de a refuza cererile formulate, așa cum s-a întâmplat în cazul Domnului Zengin.

În consecință, Curtea a considerat că procedura de exceptare nu reprezintă o metodă adecvată și nu oferă suficientă protecție părinților care apreciază în mod legitim că disciplina predată le poate crea copiilor un sentiment conflictual de atașament, legat de ceea ce se predă în școală și valorile proprii. Aceasta se întâmplă mai ales atunci când nu a fost prevăzută posibilitatea unei opțiuni pentru copiii ai căror părinți au o convingere religioasă și filozofică diferită de cea a islamismului sunnit sau atunci când procedura de exceptare este susceptibilă să creeze părinților o povară și să îi oblige să își dezvăluie convingerile religioase și filozofice pentru a putea să își excludă copii de la lecțiile de religie.

Pe aceste considerente, Curtea a statuat că *dreptul petenților, protejat de art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției, a fost violat.*

Întrucât a concluzionat că art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției a fost violat, *Curtea nu a considerat necesar să examineze în mod distinct plângerea petenților, din perspectiva art. 9.*

În temeiul art. 41 al Convenției, petenții au solicitat Curții acordarea unei compensații cu titlu de daune materiale și morale.

Curtea a recunoscut dreptul petenților la compensarea cuantumului moderat al cheltuielilor de judecată. Restul pretențiilor formulate au fost însă respinse. În această privință, *Curtea a apreciat că decizia pronunțată, care confirmă violarea art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției, reprezintă o compensație suficientă.* De asemenea, în circumstanțele concrete descrise, cea mai potrivită formă de reparație constă în adaptarea sistemului de învățământ și a legislației Turciei la exigențele art. 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției.